

Úvod

V této publikaci se čtenář seznámí s výsledky dvou akcí, jež se uskutečnily v rámci širšího vědeckého projektu s názvem *Vzdělanec v provincii*. Ten je realizován ve spolupráci Akademie im. Jana Długosze w Częstochowie a Ostravské univerzity v Ostravě a účastní se jej vědci z mnoha akademických center několika evropských zemí. Rozhodnutí zpracovat tuto problematiku vycházelo nejen z přesvědčení, že kulturní a civilizační role inteligence jako specifické společensko-profesionální skupiny je silná, ale také z vědomí, že situace lidí, kteří do této elitní skupiny patří a zároveň působí mimo moderní kulturní centra, je ve své podstatě odlišná od té, jež připadla intelektuálům tvořícím dominantní společenské ideje, normy a způsoby myšlení. Podmínky, které byly v široce rozuměné provincii většinou horší, se odrážely ve všech aspektech činnosti a tvorby lidí patřících k inteligenci, proto bylo také důležité uchopit dané téma jako předmět hlubšího bádání. Větší část obecnějších problémů byla prodiskutována během prvního setkání, jež se uskutečnilo v Ostravě 25. a 26. dubna 2013. Posléze se stala součástí první publikace, která vyšla v následujícím roce¹ a prezentovala bezmála 20 českých a polských statí reflektujících působení intelektuálních elit mimo kulturní metropole zejména v „dlouhém“ 19. století. Již tento soubor ukázal, že provincie či maloměsto vrhá mnohé vzdělanecké i umělecké osobnosti do specifické situace, vzdálenost od centra může totiž limitovat aktivity jedinců, ale zároveň jim i přinášet jedinečnou šanci pro seberealizaci, na kterou v metropoli nezbývá prostor.

Současná kniha přináší výsledky dalších dvou setkání, která si dala za cíl prozkoumat podmínky života a působnosti dvou skupin, jež se dnes bezesporu řadí k inteligenci, totiž historiků a literátů, osob, jejichž doménou je pero či svět umělecké literatury. Výchozím bodem se stala osoba prefekta těšínského gymnázia Leopolda Johanna Scherschnika (1747–1814), učence všestranně vzdělaného v Praze, který usiloval o zavedení kompetencí nabytých na českých jezuitských vysokých školách do života v rodném Těšíně, kde se musel vrátit po rozpuštění Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773. Jeho životopis můžeme považovat za klasický příklad materiálních a duchovních peripetií historika, či obecněji vzdělance, se skvělými předpoklady, který působil mimo centrum na přelomu 18. a 19. století. Jeho biografie podnítila Janusze Spyru, spoluzakladatele celého projektu, k tomu, aby v roce 2012 zformuloval záměr zabývat se otázkou vzdělance na provincii důkladněji. Referát věnovaný Scherschnikovi byl také hlavním diskuzním materiálem setkání věnovaného tématu historika

¹ ZÁŘICKÝ, Aleš –DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana – ZÁVODNÁ, Michaela (eds.): *Vzdělanec nad hranicemi "provinciality"/Uczony ponad granicami "prowincjonalności"*, Ostrava 2014.

na provincii, které se konalo přesně v době 200. výročí smrti Scherschnika, 21. ledna 2014 na půdě knihovny (Książnica Cieszyńska) v polském Těšíně.² Marcin Wodziński dále objasnil paralelní, i když nepochybně ještě komplikovanější situaci na provincii působících zastánců haskaly (židovské reformy), tzv. maskilů. Židovští intelektuálové se od konce 18. století pokoušeli alespoň částečně získat své spoluvyznavače pro přijetí výtěžků čím dál tím rychleji se měnícího moderního světa. Dokonce ani v metropolích to neměli jednoduché. Na provincii maskilové působili tváří v tvář neochotě nežidovského okolí, ale také bohužel neporozumění vlastního židovského prostředí, často se měnícího v otevřenou nenávist a odmítání. Zbývající texty tohoto setkání, jež jsou zahrnuty do předkládané publikace, se týkají různých problémů utváření profese odborného historika a jejích projevů v podmínkách života na provincii. Marek Cetwiński se zabýval problematikou historie jako nástroje, a to nejen v prostředí provincie. Analyzoval kariéru v humanistickém prostředí známého historika podvodníka Abrahama Hosemanna, který z pověření úřadů různých slezských měst a rodů sestavoval lživé, ale lokální prostředí povyšující kroniky. A co víc, vždy si pro ně dokázal najít odběratele. Aleš Zářický a Michaela Závodná se věnovali populární formě historického písemnictví přelomu 18. a 19. století, totiž topografii. Ta si kladla za cíl zaznamenat nejdůležitější historické informace, ale také další údaje vybraných administrativních nebo historických jednotek. Přirozeně se tedy její autoři zajímali o různé regiony, nejen metropole. Mnoho z oněch topografií zůstává užitečných dodnes. Autoři svou pozornost soustředili na největší projekty tohoto typu, k nimž patří několikasvazková díla jako *Topographie des Königreiches Böhmen* Jaroslava Schallera (vydaná v letech 1785–1791) či obdobná práce Johanna Gottfrieda Sommera (z let 1833–1849). V dalších textech se badatelé snažili na příkladu vybraných osobností ukázat různé způsoby, jakými lze k tomuto badatelskému tématu přistupovat. David Pindur se zamýšlel nad dilematy duchovních, kteří často prožívali konflikt nejen mezi vlastním náboženským přesvědčením a loajalitou vůči instituci, již reprezentovali, ale také vzhledem k jednoznačně zformulovanému pravidlu o nestrannosti historika vědce. Jeho dodržení bylo na provincii už kvůli širší síti osobních závazků těžší. Další autor, Radim Jež, se zabýval problematikou profesionalizace historiografie a zkoumání dějin na provincii, a to na příkladu práce ředitele Celního úřadu v Těšíně Matthiase Kasperlika. Jakým způsobem byla v provinčních obecných školách vyučována historie a jakou roli v procesech jejího poznávání hráli profesionální učitelé, posoudila Marzena

² *Vzdělanec na provincii / Uczony na prowincji. Setkání druhé: Historik na provincii v novověku. Seminář k 200. výročí umrtí Leopolda Johanna Scherschnika (1747-2014) / Historyk na prowincji w czasach nowożytnych. Wielogłos z okazji 200 rocznicy śmierci Leopolda Jana Szersznika (1747-2014), Cieszyn 21. 1. 2014.*

Bogus. Její výzkumy ukazují, že většina učitelů pojímala svou pozici jako zprostředkovatele množství znalostí shromážděných jinými. Od druhé poloviny 19. století však museli volit mezi oficiálně diktovanou vizí obecné minulosti, kterou obsahovaly učebnice schvalované politickými centry (v případě Těšínského či Opavského Slezska jím byla Vídeň), a konkurenčními historickými tradicemi, které vznikaly v kulturních metropolích Poláků nebo Čechů. Šlo o reakci na národnostní nálady, na provincii zesilující. Šířeji pak funkce a způsoby působení českého intelektuála a historika Václava Hauerera popsal Lumír Dokoupil. Poslední studie tohoto bloku z pera Tomáše Krejčíka se věnuje Scherschnikovým genealogicko-heraldickým aktivitám.

Texty tvořící „historickou“ část publikace se obrací především na Moravu a široce chápané Slezsko, ale jejich výsledky můžeme vztáhnout na obecné procesy. Druhá, „literárněhistorická“ část knihy pojímá celý problém v široké perspektivě, reflektuje jej z několika hledisek a pohybuje se přitom na ploše různých historických období. Menší zájem vyvolává případ spisovatelů, kteří nepřekračují hranice provincie a dostávají se především vlivem mocenského tlaku totalitního režimu do izolace, jak tomu bylo v případě ostravského disidenta Jaromíra Šavrdy (viz příspěvek Ivy Málkové). Badatele více zajímají osobnosti, které jsou sice zakotveny v regionu, ale zároveň jej výrazně přesahují a různými kanály vstupují do celonárodního či evropského literárního kánonu (srov. stať Zdeňka Smolky o poezii Ondry Lysohorského a Petra Bezruče). Pozornost je věnována autorům, kteří se dobrovolně, či vynuceně pohybují mezi centrem a periferií, překračují teritoriální hranice, proměňují během svého působení identitu či spisovatelský jazyk, ale také opakovaně reflektují svůj rodný kraj na moravskoslezském pomezí. To je případ německého spisovatele Augustina Scholtise, jehož život i tvorba oscilovala mezi periferním Hlučínskem a berlínským centrem (příspěvek Hany Šústkové a Aleše Zářického), anebo česky a německy píšícího romanopisce Oty Filipa, jenž odešel z Ostravy do exilu v Německu a dnes suverénně ovládá dva literární jazyky (příspěvek Svatavy Urbanové).

Spisovatelé, již překračují hranice své provincie, mohou ještě dlouho po smrti žít v kulturní paměti různých společenství, mohou si je přivlastňovat různé národní, ale i náboženské či kulturněpolitické komunity. Na příkladu Jiřího Třanovského, česky a latinsky píšícího raně barokního spisovatele z těšínského Slezska, tento stav analyzoval Jan Malura. Tzv. druhý život spisovatelů je dnes vůbec atraktivním tématem interdisciplinárního výzkumu. Ukazuje se, že výrazní literáti často spoluvytvářejí paměť místa (města, krajiny, širšího území) a ovlivňují kulturní identity regionů. Proměny hodnocení mnoha spisovatelů lze sledovat na různorodých pramenech, k nimž patří i dosud opomíjené názvy ulic a náměstí;

„literární urbanonymii“ na konkrétním příkladu Ostravy nám přiblížili Jaroslav David a Jana Davidová Glogarová.

Přítomná kniha se snaží otevírat téma provincie a periferie širším perspektivám. Jednou z nich je pohled českých spisovatelů a publicistů 19. století na německý prostor a německou krajinu, který lze interpretovat jako pozorování centra optikou provincie (příspěvek Martina Tomáška). Také tato analýza převážně cestopisných próz tematizuje fenomén hranice, protože čeští autoři se často vztahují ke germánsko-slovanskému švu (území Polabských Slovanů) coby k mytickému národnímu prostoru. Bylo rovněž jedním ze záměrů této knihy nezůstávat pouze na poli česko-polských, případně česko-německých kontaktů, ale alespoň v dílčí sondě posunout badatelský zájem ke vzdálenějšímu teritoriím. Na úplný jih střední Evropy nás proto zavedl Matteo Colombi, který se věnoval literárnímu životu Terstu ve 20. století. Tento hlavní přístav habsburské monarchie byl typickým středoevropským kosmopolitním kulturním centrem s vícejazyčnou literaturou. V očích Slovinců i Italů šlo však zároveň o prostor provinční, který se stával typickým polem nacionální rivality. Ať už se pohybujeme na jakémkoli místě střední Evropy, je pozoruhodné, že téma spisovatele na provincii badatele většinou přivede k otázkám hranic a jejich překračování, průsečíků kultur a národů, stejně jako k problémům multijazyčnosti i ambivalentní, nestabilní identity.

Kategorie „provincie“ je natolik široká a rozsáhlá, že umožňuje zahrnout téměř neomezenou skupinu „lidí a věcí“. Kvůli sémantické nejednoznačnosti a neurčitosti bývá její hodnota zvyšována, či naopak snižována. Stává se však také, že právě díky vědci, spisovateli či umělci, který pobývá, pracuje a tvoří mimo centrum, je periferie zušlechtěna a postavena do pozice neobvyklého místa, o kterém se začíná mluvit a psát. Kulturní topografie provincie obsahuje natolik rozdílné a specifické oblasti, že je dnes těžké říci, kde se nacházejí její hranice. Od starověku až do 18. století to nebyl žádný problém, neboť existence historického a kulturního centra umožňovala takový druh orientace v prostoru, jenž garantoval, že „všechny cesty vedou do Říma“, později Paříže atd.

Když jsme se rozhodli zorganizovat mezinárodní vědeckou konferenci na téma *Literát nad hranicí provincie*,³ uvědomovali jsme si, že se v jejím rámci vyskytnou různé oblasti a výzkumné metodologie, které vyrůstají z konkrétního okruhu oslovených badatelů, především z polského a českého prostředí. Chtěli jsme, aby symposium odráželo základní vymezení, jež však nemělo být omezeno hranicí literárních epoch, konvencí či poetik, záměrem bylo ponechat účastníkům svobodu ve výběru tematické oblasti. Proto se také

³ Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Pisarz na prowincji* / Mezinárodní vědecká konference *Literát nad hranicemi provincie*, Częstochowa – Hucisko, 15–16. 9. 2014.

v polské části literárněhistorických referátů objevila vystoupení sahající od středověku (Adam Regiewicz) až po současnost (Jerzy Jarzębski). Speciální místo patří 19. století, které nepochybně z provincie učinilo, zejména díky romantikům, centrum světa (Agnieszka Czajkowska, Janusz Spyra, Jarosław Ławski, Anna Janicka). V publikaci, kterou čtenářům předkládáme, se ovšem nacházejí i texty představující tematiku spisovatele na provincii z perspektivy, která se odlišuje od převážné většiny příspěvků, a to z hlediska literárněteoretického (Marian Kisiel) či kerygmatického (Wojciech Kaczmarek).

Dvojjazyčný svazek *Historik a spisovatel na provincii*, který vznikl na popud „provinciálních“ akademických center, Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě a Wydziałem Filologiczno-Historycznym Akademii im. Jana Długosze w Częstochowie, se týká univerzální problematiky související s místem, které bude vždy, alespoň v kultuře, vnímáno jako *genius loci*.

Krzysztof Czajkowski, Jan Malura, Janusz Spyra